

УДК 340.15

Чепкаленко Д.О.

*здобувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1864 РОКУ

Постановка проблеми. Особливе місце в історії розвитку вітчизняного судоустрою та судочинства займає судова реформа 1864 р. Судова система до середини ХІХ ст. була в найгіршому стані серед усіх сфер державного управління. У другій половині ХІХ ст. створилися всі умови для зміни системи судочинства. Практично всі верстви населення виявляли своє невдоволення судовою системою країни, яка до того ж відставала в своєму розвитку від європейських країн. Судова реформа 1864 р. стала наслідком кризи, яка назріла всередині суспільства. Під час цієї реформи була повністю змінена судова система Російської імперії.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання організації та діяльності інституту судових приставів за судовою реформою 1864 р. були предметом досліджень або ж розглядалися у зв'язку з питаннями цивільного судочинства в роботах таких дореволюційних учених, як І. Гессен, В. Ісаченко, К. Анненков, Д. Піхно, Є. Васьковський, К. Побєдоносцев, Г. Вербловський, А. Гольмстен, М. Шимановський та ін. Радянські науковці (Р. Валєєва, А. Пашук, П. Пастухов, В. Заворотько, П. Люблінський та ін.) лише побіжно торкалися у своїх роботах зазначених питань. Сучасні науковці (П. Макушев, А. Авторгов, В. Голубєв, М. Штефан, С. Фурса, Л. Скомороха й ін.) також приділяють увагу зазначеним питанням, проте необхідно окремо відмітити доробок Н. Стеценко, яка на монографічному рівні дослідила питання організації та діяльності інституту судових приставів.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті полягає в дослідженні питань ста-

новлення та розвитку інституту судових приставів за судовою реформою 1864 р., а також у висвітленні характерних особливостей його організації та функціонування на основі аналізу нормативно-правової бази та наукової історичної літератури з обраної теми другої половини ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Із падінням кріпосного права в 1861 р. почався новий історичний період розвитку Російської імперії, яка стала на шлях перетворення феодальної монархії на буржуазну. Цей період вимагав здійснення докорінних реформ у всіх сферах державного управління, зокрема й у судовій діяльності. Слідом за селянською реформою 1861 р. були впроваджені зміни в галузі судоустрою, управління, місцевого самоврядування тощо. 20 листопада 1864 р. була розпочата судова реформа, яка запроваджувалась у життя протягом багатьох років [1, с. 6]. Так, у Київській, Волинській і Подільській губерніях вона була втілена в 1881 р. [2, с. 127], а деякі науковці стверджують, що процес введення в дію судових установ розтягнувся на 35 років, аж до 1899 р. [3, с. 615].

У 60-х рр. ХІХ ст. судова реформа 1864 р. не тільки створила струнку судову систему, але й сприяла економічному розвитку держави, нівелюванню станових меж, підвищенню рівня правової культури населення. Переваги судової реформи, утіленої Олександром ІІ, особливо яскраво проявляються на тлі дореформених судових порядків [4, с. 37]. Так, розкриваючи суть пореформеного виконавчого провадження, можна побачити його реакційні й прогресивні сторони порівняно з

однойменними інститутами попередніх історичних періодів [1, с. 7].

Напередодні реформи 1864 р. існувала досить хаотична система станових судів, що складалася з майже двох десятків судових і судово-адміністративних органів. Їх підсудність була досить невизначеною, порядок розгляду справ відзначався заплутаністю й формалізмом. Ці обставини істотно ускладнювали звернення громадян до суду за захистом своїх прав і законних інтересів [4, с. 37].

Після проведення імператором Олександром II масштабної судової реформи в 1864 р. отримав розвиток інститут судових приставів. Ця реформа розпочалася в 1860 р. із прийняттям Закону «Про судових слідчих», що було першим кроком до початку судової реформи. Наступним кроком на шляху до створення чіткої та прозорої системи виконання судових рішень стало затвердження Олександром II 27 вересня 1862 р. низки законів про судоустрій (Судебник, Судовий статут, «Судові пристави й правила виконавчого провадження за судовим статутом»). Саме цей день вважається днем організації судової поліції, або служби судових приставів [5, с. 95–96].

20 листопада 1864 р. Судові статuti були затверджені імператором Олександром II. Вони являли собою сукупність чотирьох законодавчих актів, які отримали такі назви: 1) Устрій судових установлень, який містив основи організації інституту судових приставів; 2) Статут цивільного судочинства, який установлював загальні правила виконання судових рішень; 3) Статут кримінального судочинства, що впорядковував діяльність судових приставів щодо грошових стягнень за вироками в кримінальних справах; 4) Статут про покарання, що накладаються мировими судьями. Унаслідок їх прийняття була створена струнка система судових органів із чітко окресленою компетенцією.

Такі підзаконні нормативно-правові акти, як узаконення й розпорядження Уряду, накази й циркуляри Міністерства юстиції тощо, уточнювали організаційно-правові

положення судоустрою, судочинства й виконання судових рішень, зокрема регулювали питання призначення, звільнення, нагороди судових приставів [6, с. 11]. Більшість цих правових актів відігравали допоміжну роль, приймалися для розвитку й виконання Судових статутів 1864 р. і пояснювали й доповнювали проблемні аспекти організації та діяльності інституту судових приставів. Матеріали судової практики конкретизували питання правового статусу судових приставів, уточнювали їх права й обов'язки, роз'яснювали проблемні аспекти їх практичної діяльності, зокрема про подання скарг на неналежне виконання ними судових рішень, про застосування до судових приставів дисциплінарних стягнень, а також роз'яснювали окремі питання їх співпраці з іншими владними органами [6, с. 8].

Паралельно існувала система мирових суддів для розгляду незначних кримінальних і цивільних справ, що діяла на рівні повітів, і система загальних судових установ (окружні суди, які охоплювали територію кількох повітів, і судові палати, юрисдикція яких поширювалася в межах кількох губерній). Вищою судовою інстанцією, що об'єднувала систему мирових і загальних судів, був Сенат [4, с. 42].

У 1864 р. почався новий етап розвитку інституту виконання судових рішень, закріплення у Судових статутах норм щодо правового регулювання організації та функціонування інституту судових приставів. Так, виконання судових рішень було покладене на судових приставів, що перебували при судових установах, при цьому розрізнялися дві категорії цих посадових осіб: 1) судові пристави загальних судів, які в обов'язковому порядку були в «загальних судових місцях»: касаційних департаментах Сенату, судових палатах і окружних судах; 2) судові пристави мирових судів, створення інституту яких не було обов'язковою умовою. Останні мали нижчу за класом посаду, отримували зменшений розмір грошової винагороди, але мали

ширше коло обов'язків порівняно із судовими приставами загальних судів [6, с. 12]. Відповідно до ст. ст. 1270, 1281, 1283 Статуту судочинства торгового в комерційних судах були особливі присяжні пристави. Так створювалася єдина система виконавчих органів від вищих до нижчих.

Судові статuti 1864 р. докладно регламентували правовий статус судових приставів. Так, Устрій судових установлень містив нормативні вимоги, що висувалися до кандидатів на зайняття посади судового пристава; визначався порядок вступу на посаду й звільнення з неї; права й обов'язки судових приставів, а також основні гарантії їх реалізації. Статuti цивільного й кримінального судочинства регламентували правові основи діяльності судових приставів. Виконання судових рішень за Статутом цивільного судочинства ґрунтувалося на принципах цивільного процесу, у яких диспозитивність і змагальність відігравали провідну роль [7, с. 5]. У ньому встановлювався перелік заходів примусового виконання й повноваження пристава під час учинення виконавчих процедур із цивільних справ, а також деякі питання щодо забезпечення діяльності суду (доставка, розсилка повісток тощо). Статут кримінального судочинства передбачав повноваження пристава щодо виконання судових вироків у частині грошових стягнень, а також стягнення судових витрат.

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів виконання судових рішень було вилучене з обов'язків поліції й покладене на спеціально створених при судових установах судових приставів, які були структурним підрозділом суду. Таке становище судових приставів було зумовлене основним задумом судової реформи – відділенням суду від адміністрації [4, с. 57]. Виконання судових рішень за Статутом цивільного судочинства було самостійним і цілком відокремленим, не мало жодного зв'язку з попередніми стадіями цивільного процесу, відповідно до цього суд відсторонювався від керівництва органами

виконання та від контролю за виконанням своїх рішень. Ані суд, ані органи прокуратури за своєю ініціативою не зобов'язані були здійснювати контроль за діяльністю судового пристава. За всіма діями судового пристава могли спостерігати стягувач і боржник [8, с. 5]. У зв'язку із цим виконавче провадження перетворювалося на несудовий інститут, що зменшувало гарантії правового захисту сторін [7, с. 5].

Обов'язки приставів були безпосередньо пов'язані з їхньою службовою діяльністю. Судовий пристав провадив виконання рішення на користь стягувача за дорученням держави. При цьому дореволюційне законодавство виходило з того, що судовий пристав є носієм саме державної влади, а не представником стягувача. Це цілком підтверджується характером відносин судового пристава й стягувача, які ніяк не можна кваліфікувати як представництво. Стягувач не втручався в діяльність судового пристава, йому належало тільки зазначити майно та місце проживання боржника. Як орган судової влади судовий пристав повинен був охороняти інтереси не тільки стягувача, а й боржника [4, с. 48].

Під виконанням рішення в теорії цивільного процесу того часу розумілися судові дії, які фактично були засобом здійснення цивільного права, що присуджене одній зі сторін у справі; виконання всього того, що наказано судом [9, с. 685]. У цьому порядку провадження відповідно до ст. ст. 599, 924 Статуту цивільного судочинства виконувалися судові рішення, звернені до попереднього виконання, судові рішення, що набрали законної сили, а також окремі ухвали судів щодо забезпечення позовів.

Порядок виконання судових рішень за Статутом цивільного судочинства суттєво відрізнявся від дореформеного. Одна з головних відмінностей полягала в тому, що в основу дореформеного порядку був покладений слідчий принцип, за вимогами якого рішення приводилися у виконання

за допомогою поліції навіть за відсутності прохання стягувача про це [4, с. 54], а за реформованим законодавством судові рішення тепер зверталися до виконання тільки за бажанням стягувача.

Так, відповідно до ст. ст. 925, 926, 939 Статуту цивільного судочинства до виконання судові пристави приступали лише за проханням стягувача й за наявності обов'язкової вказівки на об'єкт стягнення; відповідно до ст. ст. 666, 962 Статуту сторони самі контролювали правильність стягнень, а суд лише розглядав скарги; оцінка майна, призначення часу й місця його продажу, вибір охоронця майна тощо відбувалися за взаємним погодженням стягувача й боржника, і лише за відсутності згоди всі ці дії провадив судовий пристав відповідно до встановлених правил, які містилися в ст. ст. 101, 902, 1010, 1021, 1117, 1118, 1120, 1121, 1133 Статуту цивільного судочинства.

Проте судовий пристав не був сліпим виконавцем волі сторін [1, с. 15], як указували тогочасні вчені-юристи [10, с. 199–200]. Відповідно до ст. ст. 934, 968 Статуту він мав право призначати на особистий розсуд строки добровільного виконання судових рішень; відповідно до ст. 948 Статуту пристава надавалося право не враховувати вказівок стягувача щодо способу стягнення. Згідно зі ст. 949 стягувач мав право бути присутнім під час виконання рішення судовим приставом, але без втручання в саме виконання та будь-які розпорядчі права чи дії органу виконання.

Стягувач, який бажав привести рішення у виконання, повинен був звернутися до суду з усним або письмовим проханням видати йому виконавчий лист. Після цього він звертався до голови відповідного суду з проханням про призначення судового пристава, а в мирових судах – безпосередньо до судового пристава. Після призначення судового пристава стягувач звертався до нього з письмовою заявою, у якій обирав спосіб виконання рішення. Слід підкреслити, що саме

стягувач на свій розсуд обирав той чи інший спосіб виконання та звернення стягнення на те чи інше майно боржника. Суд не міг змінити рішення стягувача. Проте й стягувач, і судовий пристав були обмежені законом, який установлював способи виконання судових рішень. Відповідно до ст. 933 Статуту цивільного судочинства до них належали: 1) передача маєтку особі, якій він присуджений; 2) звернення стягнення на рухоме майно боржника; 3) звернення стягнення на нерухоме майно боржника [11].

Д. Піхно, аналізуючи систему способів судового виконання за Статутом цивільного судочинства, писав, що така кваліфікація засобів цивільних стягнень є неповною через відсутність однієї з мір – особистого затримання боржника [12, с. 87–88].

На підставі аналізу Статуту цивільного судочинства мірами обмеження, спрямованими проти особи боржника, можна вважати такі: а) особистий арешт боржника, що допускався на прохання стягувача, коли боржник не виконував рішення суду й не мав джерела для погашення боргу; б) заборону виїзду боржника з місця проживання чи тимчасового перебування; в) виклик боржника для надання відомостей про кошти для задоволення вимоги стягувача, при цьому явка боржника, безумовно, була обов'язковою. Слід зазначити, що особисте затримання вважалось «останньою мірою», мало «особливе значення» й офіційно не належало до засобів виконання, а лише вважалось спонукальною мірою [1, с. 21].

Коли стягувач не вказував способів виконання рішення, а також коли підлягало опису й оцінці майно, а виручена з продажу цього майна сума була недостатня для повного задоволення чи забезпечення стягнення, суд на прохання стягувача постановляв відібрати в боржника підписку про невиїзд із місця проживання чи тимчасового знаходження. Ця міра застосовувалася тоді, коли стягувач не мав можливості вказати інших способів стягнення. Стягувачу надавалося право просити

суд викликати боржника для з'ясування наявності коштів, необхідних для задоволення вимоги стягувача, з'ясувати, у що вони вкладені. Якщо боржник не з'являвся за викликом, його доставляли приводом через поліцію. Якщо боржник переховувався, то суд видавав розпорядження поліції розшукати його. За переховування коштів й особисте переховування боржник підлягав кримінальному покаранню згідно зі ст. 176 Статуту про покарання й ст. ст. 846–848 Статуту кримінального судочинства. Згідно зі ст. 1226 Статуту цивільного судочинства боржник міг викликатися до суду на прохання стягувача до повного задоволення його вимог [1, с. 22].

Тривалість ув'язнення боржників визначалася судом залежно від величини неоплаченої суми. Так, відповідно до ст. 1234 Статуту цивільного судочинства строки ув'язнення були такими: за борг від 100 до 200 рублів – шість місяців, від 2 тисяч до 10 тисяч рублів – 1 рік, від 10 тисяч до 30 тисяч рублів – 2 роки, від 30 тисяч до 60 тисяч рублів – 3 роки, від 60 тисяч до 100 тисяч рублів – 4 роки, понад 100 тисяч рублів – 5 років.

Учені зазначали, що інститут особистого затримання «ніколи не був опорою для солідного кредитора, а часто позбавляв його можливості одержати борг, розорюючи й принижуючи боржника, і віднімав у суспільства чесного й корисного робітника» [12, с. 89]. Згідно зі Статутом про утримання під вартою невинуваті боржники утримувалися під вартою за рахунок стягувача. Гроші вносилися не менше як за один місяць наперед. Особисте затримання виявилось економічно неефективним заходом і тому в 1897 р. було обмежене. Так, затримання зберігалося у вигляді попереднього арешту боржника під час провадження стягнень за векселями; узяття під варту згідно із законом про неспроможність; забезпечення позовів у позовних справах старого порядку судочинства [1, с. 24].

Крім рішень із цивільних справ, судовим приставам доручалося виконання криміналь-

них вироків про грошові стягнення. Так, відповідно до ст. 189 Статуту кримінального судочинства грошове стягнення або винагорода, що були не сплачені до призначеного терміну, стягувалися за виданими мировим суддею виконавчими листами місцевими поліцейськими чинами, волосним сільським начальством або ж судовими приставами, що перебували при мирових з'їздах. Відповідно до ст. 954 Статуту кримінального судочинства в загальних судових місцях виконання вироків і грошові стягнення, накладені задля покарання чи присуджені для відшкодування завданої шкоди та збитків, доручалося судовим приставам. Відповідно до ст. 974 Статуту кримінального судочинства під час виконання таких вироків пристави діяли в такому самому порядку, який був установлений для виконання судових рішень із цивільних справ [13, с. 390–391].

У ході підготовки судової реформи висловлювалися ідеї щодо необхідності прийняття окремого нормативного правового акта – Положення про судових приставів, яке б детально визначало їхній правовий статус і регламентувало діяльність. Це була перша в історії держави спроба виділити регулювання правових відносин у галузі виконавчого провадження в самостійний напрямок. Відмовившись від цього наміру, автори реформи зумовили виникнення певних недоліків у діяльності судових приставів, спричинених наявністю прогалин у законодавстві, що визначало правовий статус судових приставів [4, с. 58].

Відроджений у 1864 р. інститут судових приставів являв собою синтез вітчизняного та європейського, переважно французького, досвіду функціонування. При цьому за приставами були збережені «традиційні» функції: виклик сторін до суду, виконання розпоряджень головуючого, доставка судочинних паперів, забезпечення порядку під час судових засідань тощо. Під час розроблення реформи законодавці відмовилися заснувати дві категорії приставів (виконавчих, які вико-

нують судові рішення, і судових, що забезпечують діяльність суду) [6, с. 9]. Такий факт негативно позначився на ефективності реалізації основного напрямку діяльності судових приставів – примусового виконання судових рішень. Проте створення інституту судових приставів у 1864 р. зіграло позитивну роль у розвитку вітчизняного судоустрою та судочинства. Виконання судових рішень було віднесене до діяльності спеціально створених судових установ і являло собою останню стадію судочинства, на якій відбувалося реальне відновлення порушених прав [4, с. 58].

Відповідно до ст. ст. 60, 61, 61 (1), 63 Устрою судових установлень для виконання рішень мирових суддів і їх з'їздів і для інших виконавчих дій за розпорядженням з'їздів і їх голів при цих з'їздах могли бути призначені особливі судові пристави. У тих місцях, де при мирових з'їздах не було особливих судових приставів, а так само й у разі нестачі останніх, обов'язки їх покладалися на чини місцевої поліції. Кількість судових приставів, які перебували при з'їздах, і утримання їх із земських зборів (а в Санкт-Петербурзі, Москві й Одесі – з міських доходів) визначалися земськими зборами й міськими думами. Судовим приставам, які перебували при мирових з'їздах, разом з утриманням призначалася за виконання окремих виконавчих дій грошова винагорода, яка мала бути нижче, ніж винагорода для судових приставів, які перебували при загальних судових установах. Розмір цієї винагороди визначався в особливій таксі. Така винагорода становила загальну приналежність судових приставів кожного мирового округу й розподілялася між ними на розсуд з'їзду мирових суддів [13, с. 4–5, 9].

Наприклад, відповідно до Такси винагороди судових приставів, які перебували при Звенигородському з'їзді мирових суддів Київської губернії, за доставку сторонам, свідкам, боржникам, стягувачам та іншим особам повісток, викликів і різних повідо-

млень як від судових місць, так і від самих судових приставів, приставу виплачувалася така винагорода: якщо ціна позову не більше 2 тисяч рублів – 20 копійок, не більше 5 тисяч рублів – 30 копійок, понад 5 тисяч рублів – 50 копійок. За всі дії щодо здійснення опису рухомого майна, коли разом із тим проведена й оцінка майна або ціна його визначена, то приставу виплачувалися такі суми: за опис майна, ціна якого не перевищувала 25 рублів, – 20 копійок, не перевищувала 50 рублів – 40 копійок, не перевищувала 100 рублів – 60 копійок, не перевищувала 200 рублів – 1 рубль 20 копійок [13, с. 28–35].

Відомий російський процесуаліст Є. Васильовський у виконавчих діях вбачав просту технічну справу, указуючи, що ці дії надто прості, і їх з успіхом може виконати будь-який орган влади, який не має спеціальних знань і навичок, необхідних для перевірки правомірності юридичних вимог, а значить, і поліція [14]. Інші вчені обґрунтовано вважали, що виконавче провадження – не «проста» й не «технічна» справа, що від неї залежить досягнення мети правосуддя, указуючи на те, що виграш процесу в суді – лише половина успіху, потрібно здійснити виконання постановлених судом рішень [2, с. 75]. Тому царський уряд, бажаючи доручити виконання «вірним слугам правосуддя», надавав великого значення комплектуванню кадрів судових приставів [1, с. 10]. Так, відповідно до ст. 300 Устрою судових установлень судові пристави при окружних судах і судових палатах обиралися їх головами, а при касаційних департаментах Сенату – оберпрокурорами, з огляду на належне посвідчення в благонадійній моральності й здібностях кандидатів до виконання прийнятих ними на себе обов'язків [13, с. 11]. Відповідно до ст. ст. 22, 24 Статуту судочинства торгового пристави столичних і одеських комерційних судів, що називалися «присяжними», призначалися за поданням комерційних судів у столицях – губернськими приставами, а в Одесі – градоначальником. Ніяких цензів і

відповідальності щодо присяжних приставів закон не встановлював [1, с. 10]. Відповідно до ст. 299 Устрою судових установлень не могли бути судовими приставами: 1) особи, які не досягли двадцяти одного року; 2) іноземці; 3) особи, оголошені неспроможними боржниками; 4) особи, які перебували на службі від уряду чи за виборами; 5) особи, стосовно яких винесені судові вироки щодо позбавлення чи обмеження прав стану, а також священнослужителі, позбавлені духовного сану за вироками духовного суду; 6) особи, які перебували під слідством, і ті, які, були під судом і не були виправдані; 7) особи, які виключені зі служби чи з духовного відомства, а також із середовища товариств і дворянських зборів; 8) особи, яким судом було заборонено «ходіння по чужих справах» [13, с. 10–11].

Відповідно до ст. ст. 301–308 Устрою судових установлень [13, с. 12–16] обрані судові пристави допускалися до виконання службових обов'язків лише після надання до судового місця, у яке вони призначалися, установленної застави, і прийняття присяги на посаду. Застава, яка вимагалася від судових приставів у разі збитків, що можуть статися від їх неправильних дій, установлювалася для кожного судового округу за поданням міністра юстиції в законодавчому порядку й становила 600 рублів. Судові пристави приводилися до присяги на цю посаду духовною особою їхнього віросповідання. Слід звернути увагу на зміст цієї присяги, оскільки його аналіз наводить на думку, що прийняття присяги не було чистою формальністю. Форма присяги: «Обіцяю й клянусь усемогутнім Богом, перед святим Його Євангелієм і животворящим хрестом Господнім, зберігати вірність Його Імператорській Величності Государю Імператору, Самодержцю Всеросійському, чесно й сумлінно виконувати всі обов'язки прийнятої мною на себе посади й усі пов'язані із цими обов'язками закони й правила, розпорядження й доручення, не перевищувати наданої мені влади й не завдавати з умислом

нікому шкоди чи збитків, а навпаки, довірені мені інтереси захищати як свої власні, пам'ятаючи, що я за це все повинен буду дати відповідь перед законом і перед Богом на страшному суді Його. Для посвідчення цього цілую слова й хрест Спасителя мого. Амінь.»

Після прийняття присяги приставу видавалися свідоцтво, особливий знак посади судового пристава й печатка. Судові пристави затверджувалися на посаді після закінчення року з дня допуску до виконання своїх обов'язків.

Судові пристави повинні були мати постійне місце проживання, яке їм призначали голови судів, за якими вони були закріплені. Судові пристави не мали права змінювати призначене їм місце проживання під страхом звільнення з посади.

Відповідно до ст. 310 Устрою судових установлень за умови нестачі судових приставів голови судових місць мали право доручати виконання їхніх обов'язків за винагороду чинам поліції виконавчої, звертаючись до місцевого поліцейського начальства з вимогою про відрядження таких чинів; останні потрапляли в повне підпорядкування до голів судових місць нарівні з приставами [13, с. 16].

Відповідно до ст. ст. 312, 313 Устрою судових установлень судові пристави отримували утримання за штатом, а за виконання службових дій вони отримували грошову винагороду за особливою таксою, яка за представленням судових палат міністру юстиції затверджувалася й змінювалася в законодавчому порядку [13, с. 12–16].

Так, відповідно до Тимчасової такси винагороди судових приставів за доставку сторонам, свідкам, боржникам, стягувачам та іншим особам повісток, викликів і всякого роду повідомлень (як від судових місць, так і від самих судових приставів) пристава виплачувалися такі кошти: коли ціна позову не більше 2 тисяч рублів – 25 копійок, не більше 5 тисяч рублів – 50 копійок, понад 5 тисяч рублів – 1 рубль. За всі дії щодо здійснення опису рухомого майна, коли разом із тим проведена й оцінка

майна або ціна його визначена, то пристава належало таке: за опис майна, ціна якого не перевищувала 25 рублів, – 25 копійок, не перевищувала 50 рублів – 50 копійок, не перевищувала 100 рублів – 1 рубль, не перевищувала 200 рублів – 2 рублі тощо [13, с. 19].

Як службова особа, яка діяла за указом верховної влади, судовий пристав перебував під особливою охороною закону й тому відповідно до ст. 320 Устрою судових установлень будь-яке завдання образ судовому пристава під час виконання ним своїх обов'язків і будь-який опір законним вимогам або розпорядженням вважалися злочинами проти влади, яка встановлена урядом, а винні піддавалися покаранню за правилами, установленими в ст. ст. 270–273, 285, 286 Уложення про покарання [13, с. 27]. Якщо вчинявся опір, то пристав мав право вимагати сприяння поліції й навіть військової сили. Відповідно до ст. 333 Уложення про покарання поліція й військова влада зобов'язані були виконувати ці вимоги під загрозою настання відповідальності за протизаконну бездіяльність влади.

У наукових колах того часу висловлювалися погляди, відповідно до яких суд, постановивши рішення, не повинен брати безпосередньої участі у виконанні, уживати заходів до виконання чи здійснювати нагляд за ним [15, с. 403]. Тогочасні науковці роль суду у виконавчому провадженні зводили лише до розв'язання спорів і скарг, що виникали під час провадження, обґрунтовуючи це тим, що чим міцніше організований стан приставів і чим він самостійніший у своїх діях, тим менша повинна бути участь суду в процесі виконання рішень [16, с. 450]. Подібні аргументи вчених були теоретичною основою законодавства про незалежність судового пристава від суду [1, с. 13]. Проте деякі юристи того періоду критикували незалежність судового пристава від судової влади, аргументуючи свою думку тим, що було б досить корисно, якби рішення виконувалися під наглядом і керівництвом члена суду – доповідача в тій справі, у якій ухвалювалося виконане рішення, оскільки

член суду як освічений юрист міг би досить швидко й ґрунтовно розв'язувати всі складні питання, котрі можуть виникати під час виконання рішення [17]. Незважаючи на те, що принцип швидкості судового захисту проголошувався як властивість усього цивільного процесу, виконавче провадження пореформеного періоду характеризувалось уповільненістю [1, с. 16]. Статут цивільного судочинства встановлював чимало різних строків для провадження окремих виконавчих дій (ст. ст. 704, 713, 748, 749, 756, 760, 796, 814, 1095, 1102, 1121, 1122, 1127, 1139, 1148, 1161–1164, 1216–1218 та ін.), але їх дотримання фактично не гарантувалося, і часто вони залишалися не здійсненими. Це підтверджували й учені-юристи того часу, які вказували, що навіть при безперешкодному виконанні судових рішень із часу проголошення до його остаточного виконання проходило понад два роки [18, с. 26]. Повільність виконання судових рішень посилювалася ще складною системою провадження багатьох дій, наприклад, оскарження неправильних дій судового пристава [1, с. 16].

Суть пореформеного законодавства проявлялася також у дорожнечі виконавчого провадження, яке покладало всі витрати з виконання на сторони [1, с. 17]. Винагорода судових приставів за провадження виконання судових рішень підраховувалася ними самими й підлягала авансуванню [19]. Погонні гроші, що стягувались органами виконання, не вважалися винагородою за виконавчі дії, а становили відшкодування шляхових витрат. Одержання судовим приставом шляхового забезпечення у кожній справі окремо, навіть при поєднанні кількох поїздок в одну, не вважалось протизаконним. Збір за виконавчі дії був, таким чином, своєрідним регулятором: загрожував боржнику й стримував надто завзятого стягувача [19, с. 14]. Це спонукало багатьох не місцевих стягувачів уступати присутні претензії за половину ціни чи навіть за третину її будь-кому з місцевих жителів, щоб не витратитися, очікуючи закінчення справи,

яка часто затягувалася ще й тому, що судовому приставу під час виникнення непорозуміння в процесі виконання судових рішень не надавалося право звертатися до суду за роз'ясненням, і він повинен був діяти на власний розсуд [9, с. 78]. За свідченням деяких тогочасних юристів, витрати на виконання судових рішень становили до 20% позовної суми без урахування часу й праці.

Як зазначає Н. Стеценко, деякі аспекти правового статусу судових приставів не були на належному рівні врегульовані законодавством, а саме: були відсутні вимоги щодо освітнього рівня судових приставів; підпорядкованість інституту судових приставів була нечітко визначена; судовий контроль за їх практичною діяльністю був обмежений, що негативно позначалося на ефективності функціонування цього інституту [6, с. 12].

До позитивних ознак організації діяльності судових приставів того часу можна віднести їх об'єднання в товариства з круговою порукою, що надавало приставам можливість відшкодувати збитки за завдану будь-ким із них шкоду, стежити за професійністю виконання обов'язків і позбавлятися від осіб, які шкодили спільній справі судового виконання [20, с. 434].

Так, відповідно до ст. ст. 333, 340, 341, 342, 344 Устрою судових установлень судовим приставам кожного округу судової палати надавалося право за спільною згодою обрати з-поміж себе раду судових приставів, що складалася зі старшини ради й членів. До повноважень ради належали такі: 1) спостереження за діями приставів щодо виконання ними службових обов'язків; 2) розгляд скарг і спорів, що виникали між приставами; 3) розгляд скарг приватних осіб на дії судових приставів; 4) розподіл між приставами суми винагороди за виконання ними їхніх дій; 5) накладання на судових приставів легких дисциплінарних стягнень, а в разі їх непоправності або ж більшої провини – представлення про притягнення їх до більш суворої відповідальності. Рада могла

застосувати до приставів такі види стягнень: попередження, зауваження, догану, скарги на які з боку приставів не допускалися. У тих судових округах, де утворювалися ради судових приставів, загальним збором округу дозволялося просити через свою раду, судову палату про повернення внесених ними застав і дозвіл утворювати товариство судових приставів із круговою порукою один за одного з відшкодуванням збитків, завданих будь-ким із них під час виконання службових обов'язків [13, с. 46–48].

Відповідно до ст. ст. 346, 347, 352 Устрою судових установлень після повернення застав рада судових приставів отримувала повну дисциплінарну владу над приставами, за якої скарги на постанови ради не допускалися. Однак і в цьому разі пристави не звільнялися від дисциплінарної влади судових місць, голів і обер-прокурорів. Також рада судових приставів вирішувала питання відносно осіб, що вступили до товариства з круговою порукою, про їх звільнення за клопотаннями, про видалення тих, які визнавалися радою неблагонадійними чи недієздатними, а також про прийняття на їхнє місце інших. У тих округах судових палат, де утворювалися товариства судових приставів, відшкодування збитків, завданих будь-ким із них під час виконання своїх службових обов'язків, становило прямий і безпосередній обов'язок ради судових приставів. Приватні особи, незадоволені розпорядженнями ради з приводу відшкодування збитків, могли або скаржитися до судових палат, рішення яких із цього приводу було остаточним, або відшкодувати збитки в загальному порядку цивільного судочинства [13, с. 49–50].

Відповідно до ст. 953 Статуту цивільного судочинства за упуцнення під час виконання рішень судовий пристав (понад стягнення взагалі за визначені законом посадові упуцнення) піддавався за ухвалою суду стягненню капіталу, відсотків та інших витрат, якщо було доведено, що внаслідок його упуцнення було приховано майно чи сам відпові-

дач, що підлягав за ухвалою суду особистому затриманню [13, с. 192].

У цілому інститут судових приставів протягом більш ніж п'ятдесяти років (1864–1917 рр.) свого існування не зазнав значних змін. Проте в деяких губерніях обов'язки приставів щодо доставки повісток згодом були перекладені на судових розсильних. При загальних судових місцях перебували судові пристави й судові розсильні, а при з'їздах мирових суддів – тільки судові пристави.

Міністр юстиції в 1882 р. зазначав, що відокремлення від посади судового пристава додаткових до неї обов'язків, як-то обов'язки доставляння повісток сторонам та інших документів, а також виконання різних доручень, які, як показав досвід, були головною причиною зниження престижу посади судового пристава в очах суспільства й самої судової влади, вельми полегшило б становище приставів, підняло б їхню посаду на відповідний рівень і таким чином зробило б її відповідною для осіб, які отримали юридичну освіту, особливо для кандидатів на судові посади. Так, відповідно до ст. 352(1) Устрою судових установлень, крім судових приставів при судових палатах і окружних судах могли бути призначені також судові розсильні, на яких покладалося доставляння сторонам повісток і документів, а також виконання інших, за дорученням голови, дій, що не стосувалися виконання судових рішень [13, с. 50].

Проте, за словами того ж міністра юстиції, провести більш чітку межу між обов'яз-

ками судових приставів і судових розсильних й установити, які саме обов'язки не можуть бути покладені на приставів, було неможливо, оскільки серед виконуваних приставами дій, що не належали до їх головної діяльності щодо виконання судових рішень, безсумнівно, бували такі, належне й розумне виконання яких у деяких випадках вимагало особливої досвідченості й умілості. З огляду на це, на його думку, було б доцільно під час визначення обов'язків судових розсильних не виключати можливості доручення у важливих випадках виконання таких обов'язків і судовим приставам [13, с. 51].

Висновки. Таким чином, аналізуючи законодавство, відповідно до якого в життя втілювалася судова реформа 1864 р., можна дійти висновку, що на судових приставів, основною функцією яких було виконання судових рішень, також були покладені обов'язки щодо забезпечення діяльності суду й участі в охоронному провадженні. Останні значно зменшували ефективність діяльності судових приставів. Крім того, одним з основних недоліків реформи 1864 р. було недостатнє наділення суду повноваженнями щодо виконання судових постанов, що негативно відбивалося не тільки на гарантованості прав сторін, а й узагалі на можливості виконання винесеного судового рішення. Проте, характеризуючи загалом пореформене виконавче провадження, необхідно відмітити його прогресивність порівняно з однойменними інститутами попередніх історичних періодів.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню правових основ виконавчого провадження другої половини XIX ст. шляхом аналізу нормативно-правових актів, які регламентували організацію й функціонування інституту судових приставів за судовою реформою зазначеного періоду. Розглянуті основні аспекти правового статусу судових приставів за Судовими статутами 1864 року, а також виявлені як позитивні сторони, так і проблеми становлення та функціонування інституту судових приставів.

Ключові слова: судові пристави, виконання судових рішень, виконавче провадження, судова реформа, Судові статuti.

Анотація

Статья посвящена исследованию правовых основ исполнительного производства второй половины XIX в. путем анализа нормативно-правовых актов, регламентирующих организацию и функционирование института судебных приставов по судебной реформе указанного периода. Рассмотрены основные аспекты правового статуса судебных приставов по Судебным уставам 1864 года, а также выявлены как положительные стороны, так и проблемы становления и функционирования института судебных приставов.

Ключевые слова: судебные приставы, исполнение судебных решений, исполнительное производство, судебная реформа, Судебные уставы.

Chepkalenko D.O. Legislative regulation of enforcement proceedings for the judicial reform of 1864

Summary

The article is devoted to the study of the legal foundations of executive proceedings in the second half of the nineteenth century, by analyzing normative legal acts that regulated the organization and functioning of the institution of bailiffs for the judicial reform of the specified period. The main aspects of the legal status of bailiffs under the Statute of the Judiciary of 1864 are considered, as well as found the positive aspects and the problems of the establishment and functioning of the bailiff institute were identified.

Key words: marshals, enforcement of judgments, Enforcement, judicial reform, Judicial statutes.

Список використаних джерел:

1. Пастухов П., Заворотько В. Виконання судових рішень в Українській РСР (історико-правовий нарис); Київський державний університет. К.: видавниче об'єднання «Вища школа», 1973. 215 с.
2. Гессен И. Судебная реформа, СПб, 1905. 267 с.
3. Люблинский П Главнейшие моменты в развитии уголовного права и суда в дореволюционной России. Энциклопедический словарь. Изд-во Гранат. Т. 36. Ч. V. 1937 г.
4. Голубев В. Институт судебных исполнителей в России: историко-правовое исследование: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Владимир, 2008. 186 с.
5. Скомороха Л. Державна виконавча служба: історія і сучасність. Право України. 2002. № 8. С. 94–98.
6. Стеценко Н. Институт судових приставів за судовою реформою 1864 року в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2012. 19 с.
7. Пастухов В. История законодательства об исполнении судебных решений в Украинской ССР: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: специальность № 712, гражданское право и гражданский процесс. Киевский ордена Ленина государственный университет имени Т.Г. Шевченко. Киев, 1970. 19 с.
8. Валеева Р. Органы исполнения судебных решений по советскому гражданскому процессуальному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Ленинградский ордена Ленина государственный университет имени А.А. Жданова, Юридический факультет, Ленинград. 1970. 18 с.
9. Исаченко В. Русское гражданское судопроизводство. Гражданский процесс: Хрестоматия / Под ред. М. Треушникова. Минск, 1895.
10. Анненков К. Опыт комментария к уставу гражданского судопроизводства. Т. 1–6. Санкт-Петербург: тип. М. Стасюлевича, 1878–1887; Т. 5: Исполнение решения. 1885. 715 с.

11. Устав гражданского судопроизводства. ПСЗ РИ. Собр. 2-е. Т. XXXГХ. № 41477.
12. Пихно Д. Исторический очерк мер гражданских взысканий по русскому праву. К.: Киевские Университетские Известия, 1874. 153 с.
13. Руководство для судебных приставов окружных судов и съездов мировых судей, судебных рассыльных, чинов полиции, на которых возлагаются обязанности по вручению повесток и исполнению решений судебных мест и для взыскателей и должников / составитель – член Самарского суда П. Арапов. Самара. 1889.
14. Васильковский Е. Учебник гражданского процесса. М.: Изд-ие бр. Башмаковых, 1914. 572 с.
15. Победоносцев К. Судебное руководство. Сборник правил, положений и примеров, извлеченных из теории и практики гражданского судопроизводства, с полным указателем к судебным и распорядительным решениям по этому предмету Кассационных департаментов Сената. С.-Петербург, печатня В. Головина, 1872. 553 с.
16. Вербловский Г. Исполнение решения. Энциклопедический словарь, т. 26, издатели Ф. Брокгауз, И. Ефрон, СПб, 1894.
17. Гольмстен А. Рецензия на кн.: «О некоторых недостатках, встречающихся на практике при приведении решений в исполнение по уставам 20 ноября 1864 года» / М. Шимановский. Казань: Тип. окруж. штаба, 1881. 68 с. Журнал гражданского и уголовного права. 1881. Кн. 5. С. 134–148.
18. Шимановский М. О некоторых недостатках, встречающихся на практике при приведении решений в исполнение по уставам 20 ноября 1864 года. Казань: Тип. окруж. штаба, 1881. 68 с.
19. Дыновский К. Вопросы процессуальной политики в деле вознаграждения судебных приставов по таксе. Одесса, 1904.
20. Макушев П. Адміністративно-правова діяльність державної виконавчої служби: історико-правовий аспект. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 428–440.